

**İSLÂM DÜŞÜNÇESİNDE
ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ ve
TAHAMMÜL AHLÂKI-II
Klasik Dönem (VII-XII. Asırlar)**

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN : 978-625-7320-71-9

Sertifika No: 50201

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 29
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 100

Kitabın Adı

İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Ahlâkı II

Koordinatör

Prof. Dr. Abdülcélil BİLGİN

Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Editörler

Doç.Dr. Teceli KARASU–Doç. Dr. Mahsum AYTEPE

Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Sayfa Tertibi

Dr. İsmail KURT

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, Cilt

Step Ajans Matbaacılık

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Mahmutbey-Bağcılar-İstanbul

Tel: 0212 446 88 46 Faks: 0212 446 88 24

Sertifika No: 45522

1. Basım

Temmuz 2021 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

İSLÂM HUKUKUNDA USÛL TARTIŞMALARI

TERAVİH NAMAZININ MEŞRUIYETİ BAĞLAMINDA İMAM SERAHSÎ'NİN *EL-MEBSÛT*'UNDAKİ RÂFİZİLERE YÖNELİK OLUMSUZ TUTUMUN ELEŞTİRİ KÜLTÜRÜ VE TAHAMMÛL AHLAKI AÇISINDAN SORGULANMASI

Eren GÜNDÜZ*

Giriş

Müslümanların ibadet hayatında önemli bir yeri bulunan teravih namazı konusu, yine Hanefî fıkıh klasikleri arasında çok önemli bir yeri bulunan İmam Serahsî'nin (öl. 483/1090) *el-Mebsût*'unda şu ibareyle İmam başlamaktadır:

"Teravihin hükümlerinin bilinmesine ihtiyaç vardır: Ümmet, teravihin meşru ve câiz olduğunda icmâ etmiş; ilim ehlinde kimse bunu inkâr etmemiştir. Ancak-Allah onlara bolluk göstermesin-Râfizîler inkâr etmişlerdir. Bunu, Muhammed (eş-Şeybânî), Allah rahmet eylesin, söylememiş; başkaları söylemiştir."¹

Tebliğimin odağındaki bu ibareyi ve teravih namazının meşruiyeti bağlamında Râfizîlere yönelik olumsuz tutumu "İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı" başlıklı ilmî toplantının üç ana kavramı olan İslâm düşüncesi, eleştiri kültürü ve tahammül ahlaki açısından tartışmayı şu nedenlerle gerekli ve isabetli görmekteyim:

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri İslâm Hukuku Anabilim Dalı, Bursa, Turkey, egunduz@uludag.edu.tr, ORCID orcid.org/0000-0003-0880-5623

¹ Bk. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 1989), 2/143; krş. Serahsî, *Mebûsût* (Çev. Cevat Akşit) (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2018), 2/213.

İbarenin ait olduğu eser, *el-Mebsût*, bilindiği üzere, sıradan bir fıkıh kitabı değildir. Aksine yirminci asrın büyük İslâm âlimlerinden merhum Hamîdullah (1908-2002) tarafından "Hanefî mezhebindeki fikhî görüşlerin ve delillerinin en geniş şekilde ele alındığı ve sistemli bir tahlilinin yapıldığı ilk ve en hacimli çalışma"² olarak nitelen ve kanaatimce İslâm hukuk düşüncesinin, bu ilmî toplantıda hususen konu edilen mütekaddimîn dönemini temsil düzeyi yüksek olan, müteehhirîn³ dönemine yön vermiş ve modern dönemine de etki potansiyeli güçlü olan çok önemli bir fıkıh klasiğidir.⁴ Eserin müellifi İmam Serahsî, Hanefî mezhebinin erken dönem fıkıh düşüncesini sonraki döneme aktaran ilim silsileleri arasında "ana silsile"⁵ olarak temayüz eden silsilesinin belki de en önemli halkasıdır. Eserin yazıldığı Mâverâünnehir bölgesi⁶,

² Bk. Muahammed Hamîdullah, "Serahsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 546.

³ Fıkıh ve usul-i fıkıh tarihinin klasik döneminin müteehhirîn ve müteehhirîn diye tasnifi hakkında bk. Eyyüp Said Kaya, "Mütekaddimîn ve Müteehhirîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006).

⁴ Mebsût'un İslâm düşüncesini temsili ve müteehhirîn dönemi literatütüne tesiri konusunda ne kitap ve tez ne de makale düzeyinde, bilebildiğimiz kadarıyla, henüz özel bir çalışma yapılmış olmadığı için yukarıdaki ifademiz şimdilik bir varsayımdan ibarettir. Bununla birlikte el-Mebsût'tla ilişkili birçok çalışmanın eserin bu yönüne de işaret ettiğini görmek mümkündür. Eser hakkında özet bilgi için bk. Eyyüp Said Kaya, "el-Mebsût", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2003).

⁵ Hanefî mezhebinin ilim silsileleri ve Serahsî'nin de içinde bulunduğu silsilenin ana silsile olarak adlandırması hakkında bk. Murat Şimşek, "Mezhepleşme Sürecinde Hanefilik: Coğrafi Yapı ve Fakihler Arası Sosyal Ağ Bağlamında Bir İnceleme", *Uluslararası İmam-ı Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu Tebliğleri, 7-8 Mayıs 2015 = International Ebu Hanifa and Cohabitation Law Symposium*, (2015), 253.

⁶ Mebsût'un telif edildiği V. (XI.) yüzyıl Mâverâünnehir Hanefiliğinin, mezhebin yayıldığı coğrafyalar arasında sonraki Hanefî fıkıh kültürünü en çok etkileyen ve bu kültürün ana damarını teşkil eden çevre olduğu hakkında bk. Kaya, "el-Mebsût", 28/215.

Anadolu fıkıh düşüncesinin de kaynağı olan bir bölgedir.⁷ Aynı fıkıh havzasında⁸ yer alan ve Hanefiliğin doğduğu Kûfe şehrini de içine alan Irak bölgesi ise, Râfızîliğin – genel anlamda Şîilik de denebilir- ana vatanıdır.⁹

İbarede ele alınan teravih namazı da esasında nafil türünde bir namaz olmakla birlikte¹⁰, özellikle ona müellifin ve onu takiben Hanefî kültürün yüklediği "sünnetin sembolü olma" rolü açısından bakılınca, o da sıradan bir nafil olmayan, en azından öyle kalmayan bir namazdır.

İbareyi, eleştiri kültürü ve tahammül ahlakı açısından tartışmayı gerektiren üçüncü ve en önemli neden ise, ele aldığı mes'eledeki ihtilafın Sünnîlik ile Şîilik arasında meydana gelmiş olmasıdır. Bilindiği üzere İslâm toplumunun Sünnî-Şîi diye bölünmesi¹¹, İslâm

⁷ Anadolu fıkıh düşüncesinin en ileri ve en uzun dönemini temsil eden Osmanlılar dönemi fıkıh düşüncesinin kaynakları hakkında bk. Recep Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III/5 (2005), 215-248.

⁸ Fıkıh havzaları ve Irak-Mâveraünnehir havzası hakkında bk. Orhan Çeker - Fatıha Bozbaş, "Fıkıh Havzalarına İlişkin Bir Deneme", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 1-50.

⁹ Irak bölgesinin Şîiliğin ana vatanı olarak nitelendirilmesinin bazı nedenleri olarak şunlar söylenebilir: 1. Şîi hareketin doğmasında büyük etkisi olan Hz. Hüseyin'in şehadetinin Irak yakınlarındaki Kербela'da meydana gelmiş olması, 2. Şîi harekette ilk bölünmeye yol açan Zeyd b. Ali'nin şehadeti ile sonuçlanan isyanının Kûfe'de meydana gelmiş olması, 3. Abbasilerin ilk dönemlerinde hilafet merkezi olan Bağdat'ta ve hicâz başta olmak üzere hâkimiyetlerinin güçlü oldukları diğer merkezlerde tutunmaları zorlaşan Ehl-i beyt mensuplarının dağıldıkları bölgelerden birinin, Taberistan-Mâveraünnehir bölgesinin Irak istikametinde bulunması, 4. İlk Şîi-Zeydî devletlerin Taberistan'da kurulması, 5. Şîi kimliği tartışmalı olsa da Şîiliği koruduğu tartışmasız olan Büveyhîler'in Irak bölgesinin devamındaki Deylem'de kurulması ve Büveyhî hâkimiyetinin daha sonra hilafet merkezi Bağdat'a da uzanıp bir asırdan fazla devam etmesi.

¹⁰ Bk. Molla Husrev, *Dürrü'l-hükkâm fi şerhi Ğureri'l-hükkâm* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2017), 1/112, 119.

¹¹ Bu konuyu işleyen bazı yayımlar için bk. Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği* (Endülüs, 2019); Cemil Hakyemez, "Sünnî-Şîi İlişkilerinde Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslâm Dünyasının Geleceği* (İNSAMER, ts.), 89-124; Cemil Hakyemez, "Ehl-i Sünnet'in Şîilik Algısında Temel Etkenler", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* VI/2 (Güz 2013), 173-194; Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfızî, Mühlid ve Ehl-i Bid'at Deyimlerine Dair Bazı Düşünceler", *Yeniçağlar*

tarihinin ilk asrından günümüze değin, siyasi- itikadî-sosyal açıdan çok büyük sonuçları olan bir vakıdır.¹² Dolayısıyla bu ihtilaf, eleştiri kültürünün ve tahammül ahlakının mevcudiyetinin ve bunun keyfiyetinin sorgulanabileceği belki de en önemli fikrî çatışma alanıdır.

Hiç şüphesiz eleştiri, tahammülün bulunduğu yerde olur; tahammül varsa, eleştiri de, İslâm düşüncesini geliştirici bir unsur olarak var olur. Tahammülün olmadığı yerde, ya eleştiri hiç bulunmaz ya da ancak bir karışıklık ve çatışma, dini terminolojideki adıyla bir fitne unsuru olarak bulunur.

Tebliğimin konusu olan ibarede eleştiri kültürü ve tahammül ahlakı açısından bakınca görülen nedir? Serahsî'nin Türkçeye "Allah köklerini kurutsun"¹³ şeklinde çevrilerek binlerce okuyucuya ulaşan "lâ bârekallahü fihim" ifadesi, hoş görülebilecek veya tahammül edilebilecek; işitip geçilecek bir ifade midir? Bu ifade nasıl bir tarihî arka planın veya atmosferin etkili bir sünnî fakihin dilinde dışa yansımadır? Bu ve benzeri ifadelerle dışa yansıyan tutum, en azından tarihi bağlamı içinde haklı ve yerinde, daha özel bir ifadeyle, eleştiri kültürü ve tahammül ahlakına uygun görülebilir mi? Râfîzîler ise ki her şeyden önce kimliklerinin netleştirilmesi gerekir, bu ifadeleri hak etmişler midir? Yoksa eleştiri sınırını aşan, aşırı bir tepkiyi hatta nefreti yansıtan bir ifadeyle mi karşı karşıya kalmışlardır? Bu ibaredeki Râfîzîlere yönelik eleştiri ve olumsuz tutum, eğer tarihi bağlamı içinde haklı ve yerinde ise, onlardan buna tahammül etmeleri elbette beklenebilir; fakat hangi Râfîzîlerden? Teravihin meşruiyetini bile bile inkâr eden ve bununla kalmayıp başka haksız fiillerde bulunan

Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 507-520.

¹² Tarihi verilerden anlaşıldığına göre, iki kesim mensupları arasındaki ihtilaf, Serahsî'nin içinde yaşadığı asırda ve öncesinde de, hiç şüphesiz başka faktörlerin de etkisiyle, çok defa fiili çatışmaya dönüşmüş; evlerin ve dükkânların tahrip edilmesi, birçok insanın ölümü ve göçe zorlanması gibi mühim neticeleri olan büyük hadiseler meydana gelmiştir. Teravih konusundaki ihtilafın da bu türden hadiselere yol açtığını gösteren bazı verilere ulaşmak için şu makaleye bakılabilir: Bekir Karadağ, "Hz. Ömer'in Teravih Namazıyla İlgili Uygulamasının Fakihlerin İhtilafındaki Rolü", *Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3(1)/ (Haziran 2020), 2-15.

¹³ Serahsî, *Mebûsât* (Çev. Cevat Akşit), 2/213.

belli kişilerden mi, yoksa Râfîzî addedilen bütün Şîilerden mi? İbarede görmek ve göstermek istediğim birinci husus budur.

Sorgulamak istediğim ikinci husus ise, bu ibarenin İslâm düşüncesine ve buna bağlı olarak İslâm toplumuna; Müslümanların siyasî ve sosyal bütünlüğüne olan etkileridir. Bu etkilerin izini üç alanda aramak gerekir: Öncelikle eserin yazıldığı 5/11. asırdan başlayıp İslâm dünyasının askerî-siyasi-iktisadi-soysal ve belki düşünce olarak da çok ciddi ve hissedilir bir çöküşün yaşadığı 13/19. asra kadar devam eden müteehhirîn devri Hanefî kültürü, buna mukabil diğer tarafta Sünnî dünya ile aynı kaderi paylaşan Şîi-Ca'ferî düşüncesi ve nihayet bu ikisinden daha önemli bir alan olarak, çağımız İslâm düşüncesini de doğuran günümüz insanının zihin dünyası. İki asrı aşan bir süre devam eden- ve belki de çok daha devam edecek olan- Batı tahakkümü altındaki günümüz insanının zihin dünyası bu ve benzeri ibarelerle dolu özelde fıkıh, daha genelde İslâm düşünce mirasına karşı, nasıl bir tutum içinde olacaktır? Bu türden metinlerin, dini klasiklerin tercüme ve neşri aracılığıyla, cahil-münevver, muhafazakâr-modern, mutaassıp-açık fikirli, Müslim-gayri Müslim, teist-ateist, her kesimden insanın önüne konduğu ve kolayca ulaşılabilir olduğu günümüzde, insanların zihinlerini nasıl şekillendiriyor?

Tabiatıyla bu sorular, benzeri metinler üzerine dil felsefesi, sosyoloji, sosyal psikoloji gibi çeşitli alanlarda birçok araştırmayı gerektirmektedir. Bu tebliğde yapılan şey ise, bunların gerekliliğine dikkat çekmekle birlikte, sınırlı sayıdaki literatür üzerinden bir kanaat ortaya koymaktır.

Bu girişten sonra iki ana başlıkta sunmayı planladığım tebliğimin birinci başlığında ibarenin anlaşılmasına; ikinci başlığında oradaki Râfîzîlere yönelik olumsuz dilin eserin bütününde incelemesine ve bunun Hanefî fıkıh kültüründeki yerine ilişkin bazı gözlemlerin aktarılmasına çalışılacaktır.

1. İbarenin Anlamı:

Tebliğimize konu olan ibarenin anlaşılması, sırasıyla su soruların cevaplanmasını gerektirmektedir: Ne, kim tarafından, neden, ne zaman, nerede, nasıl söylendi?

İbarede, konumuzla alakalı olarak söylenenleri ayrıntılı bir şekilde tahlil etmek üzere dört cümle halinde ifade etmek mümkündür:

1) Teravih namazının meşruiyeti ve câiz oluşu, icmâ-ı ümmet ile sabit olmuştur.

2) Teravih konusundaki bu hükmü, sadece ilim ehli Râfîzîler inkâr etmiştir.

3) Allah Râfîzîlere bolluk vermesin.

4) Teravih konusundaki bu hükmü söyleyen kişi, Muhammed eş-Şeybânî (öl. 189/805) değil, başka fakihlerdir.

Birinci cümledeki teravih namazının meşruiyeti ifadesiyle kast edilen şey nedir? Başka bir ifadeyle, icmâ-ı ümmet ile sabit olduğu söylenen şey tam olarak nedir? Bu namazın aslı; özel bir nafîle namaz olarak varlığı mı, yoksa başka bir şey mi? Öncelikle bunun açıklanması gerekiyor. İkinci cümleye baktığımızda, konuyu netleştirmek için şunu da sormamız gerekir: Teravihle alakalı olarak, Râfîzîlerin meşruiyetini inkâr ettikleri şey nedir? *Mebisût*'un kendi metninde bununla ilgili bir açıklama yapılmış olmadığı için, hem Hanefî hem de Şîî kaynaklara bakmamız gerekiyor. Hanefî kaynaklara baktığımızda bu hususta iki görüşün olduğu görülüyor: Bir görüşe göre, Râfîzîlerin inkâr ettiği şey, teravih namazının aslıdır ki, onların meşhur olan görüşü de budur deniliyor. Diğer görüşe göre ise, bu namazın kadınlar için de meşru olduğudur. Bu ikinci görüşe göre Râfîzîler, teravihi erkekler için sünnet kabul ederken, kadınların kılmasını caiz görmüyorlar.¹⁴ Şîî kaynaklara baktığımızda gördüğümüz de şudur: Ca'feriyye mezhebinde teravih adıyla bir namaz yoktur. Bunun yerine Ramazan ayı nafilesi denilen ve ay boyunca toplamda bin rek'ata ulaşan bir gece namazı vardır.¹⁵ Şîa'nın

¹⁴ Bk. Molla Husrev, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Ğureri'l-hükkâm*, 1/119 (وقال بعض) (الروافض انها سنة للرجال دون النساء أقول وقال بعضهم ليست بسنة أصلاً); İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423), 2/493.

¹⁵ Bk. Muhakkık el-Hillî, *Şerâiu'l-İslâm fi mesâili'l-helâl ve'l-harâm* (Tahrân: İntişaratü İstiklâl, 1403), 2/85; Mehmet Keskin, *Caferi İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 86; Humeyni, *Tam İlmihal* (İstanbul: Kevser, 2003), 154; Bu namazın Caferilerin pratik hayatlarında bir önemi ve yaygın bir uygulaması var mı? Muhakkık el-Hillî'ye atıf yapan Caferi ilmihalinde oradaki bilgiler aynen yer almış. Ancak günümüz Caferiliği için daha önemli olması gereken Humeyni'nin Tam İlmihal adıyla Türkçe'ye çevrilen eserinde bu konuda herhangi

diğer kolu Zeydiyye mezhebi kaynaklarındaki durum da şudur: İlk dönem Zeydî kaynaklardan Hâdî-İlelhak'ın (öl. 170/786) *el-Ahkâm* ve *el-Müntehab* adlı eserlerinde ne teravih namazından ne de Ramazan gecelerine özel nafile bir namazdan söz edilmemiştir. Müeyyed-Billâh'ın (öl. 411/1021) *Şerhü't-Tecrîd*'inde ise, Ramazan'da daha çok ibadet etmenin müstehap olduğu ve bu sebeple de gece namazına ziyade yapıldığı söylenmiştir.¹⁶ Muahhar kaynaklardan *el-İntisâr* müellifi Zeydî imam Yahyâ b. Hamza (öl. 749/1348), teravih namazını sünnet namazlar arasında zikredip tek başına kılınmasının güzel (hasen) olduğunda ehl-i beyt imamları (eimmetül-'itreti) ve fakihler arasında görüş ayrılığı bulunmadığı; cemaatle kılınması konusunda ise iki görüş bulunup bunlardan birincisinin ehl-i beyt imamlarının görüşü olup ona göre teravihi cemaatle kılmanın bid'at, diğer görüşün ise Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) görüşü ve Mâlik (öl. 179/795) ile İbn Hanbel'den (öl. 241/855) nakledilen görüş olup ona göre de caiz olduğunu söylemiş ve bahsin nihayetinde muhtar olan görüşün ikinci görüş olduğunu söylemiştir.¹⁷ Fakat ondan sonraki Zeydî imamlardan İbnü'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1437), Zeydiyye'nin en güvenilir fıkıh metinlerinden biri olarak kabul edilen *Kitâbu'l-ehzâr* adlı eserinde¹⁸ teravihin cemaatle kılınmasının bid'at olduğunu mezhep görüşü olarak takrir etmiş olduğu görülmektedir.¹⁹

"Teravihle alakalı olarak, Râfizîlerin meşruiyetini inkâr ettikleri şey nedir?" sorusuna dönecek olursak, yukarıdaki bilgileri

bir bilgi bulunmaması ilginç gözüküyor. Acaba kitaplarda yazan şeyler, bakın bizde de var demek için mi acaba gibi bir düşünceyi akla getiriyor.

¹⁶ Ahmed b. el-Hüseyn b. Hârûn ez-Zeydî el-Alevî et-Tâlibî (öl. 411/1021) el-Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd* (Merkezü'l-Buhûsi ve't-Turâsi'l-Yemeniyye, ts.), 2/212 (وقلنا: إنه يستحب له أن يزيد من القراءة، والذكر، والاستغفار؛ لأن العيادة في شهر رمضان أفضل،)، ولذلك روي أن النبي صلى الله عليه وآله وسلم كان يعتكف العشر الأواخر، ولذلك زيد في قيام الليل، وما ذكرناه (عادة صالحى المسلمين، توارثها الخلف عن السلف); krş. Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım el-Hasenî ez-Zeydî (ö. 298/911) Hâdî-İlelhak, *Câmi'u'l-ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm* (Yemen: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, 1424).

¹⁷ Bk. Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-Hüseynî el-Alevî et-Tâlibî (öl. 749/1348) el-Müeyyed-Billâh, *el-İntisâr ala ulemâi'l-emsâr* (Müessesetü'l-imâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1425), 4/181-183.

¹⁸ Mustafa ÖZ, "İbnü'l-Murtazâ", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/142.

¹⁹ Bk. el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (öl. 840/1437) İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbu'l-ehzâr* (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, ts.), 55.

birleştirdiğimizde şu sonuç ortaya çıkar: Onların inkâr ettiği şey, teravih namazının cemaatle kılınmasının meşruiyetidir. Muahhar Zeydî eserlerdeki bilgilerden anlaşılan da budur. Teravih namazı esasında gece namazı olup, belli bir tarihten sonra Ramazan gecelerine özel bir şekle büründüğü için bu isimle anılır olmuştur. Hanefilerin namazın aslı olarak gördükleri şey de bu özel şekil olmalıdır.

Teravihin meşruiyeti konusundaki bu düşünceleri söyleyen kişi, son cümlede açıklandığı gibi *el-Mebsût*'taki fikhî meselelerin temelde kaynağı zâhirürrivâye adı verilen kitaplar da değildir. Bu eserler üzerine yaptığımız taramada bunları orada göremedik.²⁰ Ali el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) ifadesi de bunu teyit etmektedir.²¹ *Zâhirürrivâye*'de ne "salâtu't-terâvih" ifadesi ve bu namazın onun meşruiyetine dair bir bilgi ne de Râfiziler ifadesi ve onlara yönelik olumsuz bir ifade vardır.²²

"Bunu, Muhammed (eş-Şeybânî), Allah rahmet eylesin, söylememiş; başkaları söylemiştir." cümlesi dâhil, bu düşünceleri dile getiren kişi, Hâkim eş-Şehîd (öl. 334/945) olabilir mi? Yani İmam Serahsî (öl. 483/1090) bunları ondan naklen mi söylemiştir? Hâkim eş-Şehîd'in, *el-Mebsût*'ta işlenen fikhî meselelerin büyük çoğunluğuna temel teşkil eden *Muhtasaru'l-Kâfi* adlı eserine baktığımızda, orada da, Muhammed eş-Şeybânî'nin (öl. 189/805) *Kitabu'l-asl*'ında bulunandan

²⁰ Bk. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Asl* (Katar: Dâru İbni Hazm, 1413), 1/363; Bu kaynakta görebildiğimiz, cemaatle kılınması mekruh olmayan nafîle namazları açıklamayı amaçlayan şu ibaredir: (وهل تكره الصلاة في التطوع جماعة ما خلا قيام رمضان) (و صلاة كسوف الشمس؟ قال: نعم).

²¹ Bk. Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605) Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-'inâye bi-şerhi'n-nukâye* (Beyrut, ts.), 1/340.

²² Mamafih, burada şunu da söylemek gerekir ki bu bilgi, teravih namazının Serahsî öncesi Hanefî literatüründe maruf olmadığı anlamına gelmez. Müttekaddimîn veya erken klasik dönem adı verilen bu dönemde terâvih namazının bilindiğini gösteren bazı örnekler için bkz. Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 211 (« أن الناس كانوا يصلون خمس ترويحيات في رمضان عن أبيه عن أبي حنيفة عن حماد عن إبراهيم »); Tahavî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrût 1414/1994, s. 349 (باب القيام في شهر رمضان); Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kurân*, VIII/354 (أَنَّهَمْ يَبْنِدُّوْنَ بِصَلَاةِ التَّرَاوِيحِ فِي أَوَّلِ لَيْلَةِ مِنْهٗ) (كل ترويحيتين مقدار ترويحاة ثم يوتر بهم يستحب أن) (يستحب أن) (كل ترويحيتين مقدار ترويحاة ثم يوتر بهم).

başka bir bilgi göremedik.²³ Hatta biri 2/8, diğeri 4/10. asırda telif edilmiş bu iki eserde teravih konusu müstakil bir başlık halinde dahi ele alınmamıştır.

Ne erken klasik dönem ve ne de sonraki Hanefî kaynaklarda, "bunu başkaları söylemiştir." derken kimi kastettiğine ilişkin bir açıklama bulamadığımızdan, ancak şunu söyleyebiliriz ki muhtemelen bu düşünceler, Hanefî fıkıh kültürüne Serâhsî öncesinde yerleşip ilk defa onun tarafından dile getirildi. Ancak belli bir kaynağa isnat edilemeyen –veya edilmek istenmeyen- bu düşünceler temel kaynak Muhammed eş-Şeybânî'ye isnat edilmesin diye müellif, bunların ona ait olmadıklarını açıkça belirtmek istedi.

Bunlar niçin söylendi sorusuna gelince, evvela şu tespiti ortaya koymak gerekiyor: Serahsî'den önceki Hanefî fıkıh literatüründe, teravih namazının vakti; kaç rek'at ve tervihâ olduğu, evde münferiden mi yoksa mescitlerde cemaatle mi kılındığı ve hangisinin daha faziletli olduğu gibi hususlar işlenmiş, fakat onun meşruiyeti meselesi söz konusu edilmemiştir. Muhtemeldir ki bu mes'ele, Serahsî'ye yakın zamanlarda bir fıkıh problemi haline gelmiş ve bu konuda Hanefî gelenekte oluşan kanaati ifade etme ve kayıt altına alma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Nerede ve ne zaman sorusunun cevapları da bu ihtimali güçlendirmektedir. Müellifin çocukluk yılları dışındaki bütün ömrünü geçirdiği Mâverâünnehir bölgesi²⁴ ve özellikle bu bölgenin güney batısındaki Deylem bölgesi Şîî nüfusun yaşadığı bir bölgedir. Müellifin yaşadığı dönemde (400/1009-483/1090) Mâverâünnehir'de, Sünnîlik hassasiyetiyle maruf güçlü bir Karahanlı Devleti, bunun

²³ Kitabu'l-asl'da olduğu gibi Muhtasaru'l-kâfi'de de, salâtü'l-küsûf bahsinde, nafilâ namazların cemaatle kılınmasının mekruh olduğu söylenirken, orada güneş tutulması namazı ile birlikte "kıyâmu ramazan" diye söz edilen teravih namazının bundan istisna edilmiş olduğu" bilgisi yer almıştır. Bk. Muhammed Salahuddin, *Tahkiku kısmi'l-ibâdât min mahtûti'l-Kâfi fi furûi'l-Hanefiyye li'l-imâm Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezi el-Hâkim eş-şehîd* (Sudan: Ümmü Dermân el-İslâmiyye, Master Tezi, 2000), 169; Süleyman Keskin, *Hâkim eş-Şehîd el-Mervezi'nin el-Kâfi Adlı Eserinin Kitabı's-Salât Bölümünün Tahkiki* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2008), 138;

(ويكره صلاة التطوع جماعة ما خلا قيام رمضان وصلاة كسوف الشمس).

²⁴ Bu bölgedeki Şîî varlığı ve tarihi gelişmesi hakkında bk. Alî Gufrânî, "Maveraünnehir'de Şîiğin Tarihi: Sâmanîlerin Çöküşünden Moğolların Gelişine Kadar (616-1219)", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 221-237.

öncesinde o bölgedeki Hz. Ali evladı ile çok defa mücadele etmiş olan Sâ mânîler Hânedanı (204/819-395/1005)²⁵, Deylem bölgesi ve İran'da, nüfuzları 945 yılından itibaren Abbasî hilafetinin merkezi Bağdat'a da uzanmış olan Büveyhîler Hânedanı (932-1062);²⁶ Şam, Mısır ve Kuzey Afrika'da Fâtımîler Devleti (909-1171) hüküm sürmekte idi. Serahsî'nin içinde yaşadığı asra ve onu kuşatan çevreye bakınca, genelde yaşanan sünnî-şîî geriliminin teravih namazı konusunda da bir problem üretmiş olmasını beklemek gayet makul olmalıdır.²⁷

Teravihin meşruiyeti ve cevazı konusundaki hükmün nasıl söylendiğine gelince, bu ibarede eserin genel üslubuna aykırı olarak şunlar dikkatimizi çekmektedir: 1) Ele alınan fikhî meselelerde Şîa'nın görüşlerine hiç değinilmemişken burada değinilmiş olması. 2) İcmâ ile istidlal, eserde genel olarak, ihtilafli konulardaki en isabetli görüşü belirlemek için başvuru olan bir yöntem iken teravih konusunda farklı davranılması.²⁸ 3) Teravihin cemaatle kılınması Şîa'nın diğer kolu Zeydiyye'de de bid'at olarak görülmüşken, burada onların anılmayıp sadece Râfizîler'in söylenmesi. 4) İbarenin başındaki "Teravihin hükümlerinin bilinmesine ihtiyaç vardır." cümlesinin, doğrudan "teravih namazı ile ilgili açıklamalar on iki bölümden ibarettir" cümlesi ile devam etmesi daha münasip iken, böyle yapmayıp araya

²⁵ Bk. Aydın Usta, "Sâ mânîler", *İslâm Ansiklopedisi* (İst.TDV Yayınları, 2009).

²⁶ Büveyhîler'in çok sesli bir yapısı olduğunu savunan bir makale için bk. Ahmet Güner, "Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII (1999), 47-72; Mezhep eğilimli politikalar yerine siyaseti öncelikledikleri fikrini işleyen bir makale için bk. Muharrem Akoğlu, "Büveyhîler'in Mezhebî Eğilimleri/Politikaları Üzerine", *Bilimname* 123-138 (Şubat 2009), XVII.

²⁷ Bu konuda kapsamlı bir araştırma yapamamış olmakla birlikte bu tahmini doğrulayan bir örnek olarak şunu zikredebiliriz: İbnü'l-Esîr el-Kâmil'inde, tutarsız davranışlarıyla maruf Fâtımî halifesi el-Hâkim-Biemrillâh'ın (ö. 411/1021), hicri 399 senesinde teravih namazının cemaatle kılınmasını yasakladığını; bu yasağı dinlemeyip kendi başına halka teravih kıldırın bir imamı tutuklayıp öldürdüğü ve bu sebeple 408 yılına kadar teravih kılınmadığını söylemektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi-t-târih* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407), 139; Ayrıca, daha önce atf yaptığımız Bekir Karadağ'ın makalesi de bu kanaati güçlendiren bazı veriler içermektedir.

²⁸ Görebildiğimiz kadarıyla, icmâ ile istidlalde bulunulan yerlerden sadece şu üç tanesi, teravih konusundakine benzemektedir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 2/22, 150; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 3/24.

başka bir ifade konmuş olması. 5) Bu ibaredeki bedduanın başka hiçbir görüş sahibine karşı söylenmemiş olması. 6) Çok önemli bir anlam içeren ibarenin belli bir kişiye veya topluluğa isnat edilmeden söylenip ibarenin müphem bırakılması. 7) İbarede ortaya konulan hükmün daha sonra mevzu edilmemiş olması.

Tebliğimize konu olan ibare üzerine yaptığımız bu tahlil neticesinde, en azından bu ibare bağlamında, Râfizîlere yönelik olumsuz bir tutumun bulunduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu kanaatin teyidi ve müellifin Râfizîlere yönelik tutumunun daha iyi anlaşılabilmesi için, bu isimle anılan topluluğun ve onlar için kullanılan "lâ bârekallü fihim" ifadesinin ve benzerlerinin eserin bütününde de araştırılmasına ihtiyaç vardır.

2. *El-Mebsût*'ta Râfizîlere Yönelik Olumsuz Tutum

Ana akım itikadi mezhep ve fırkaların isimlerinden hareketle *el-Mebsût* üzerine yaptığımız taramada gördüğümüz şudur: Eserde "ehlü's-sünnet" ve "ehlü's-sünneti ve'l-cemaat"²⁹ ifadeleri toplam on dört yerde; "el-havâric" üç yerde,³⁰ "eş-şîa" ifadesi üç yerde,³¹ Şîa'nın kollarından olduğu belirtilen "ez-zeydiyye",³² iki yerde, "el-imâmîyye" de bir yerde;³³ "el-mu'tezile" iki yerde³⁴ geçmektedir. Ehlü's-sünnet'ten söz edilirken genellikle "rahimehümullah" denilmiş, Mu'tezile'den, Zeydiyye'den ve Hâvâric'den söz edilirken bu gruplara karşı müellifin olumlu veya olumsuz bir tutumunu yansıtan herhangi bir ifade kullanılmamıştır. Buna mukabil talakla ilgili görüşleri

²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 3/132; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 10/7; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 11/36; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 24/3, 151; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 30/250, 266, 281.

³⁰ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 9/36, 133; Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 10/125; Meşru yönetime başkaldıranlar anlamında pek çok yerde kullanılan aynı kelime bu sayıma katılmamıştır.

³¹ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 6/157; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 21/64; Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 30/212.

³² Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 6/57; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 29/145.

³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 6/57.

³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 9/80; Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 24/3.

bağlamında Şîa'nın diğer kolu İmâmiyye'den söz edilirken onların görüşünün Hz. Ali'ye iftira olduğu söylenmiştir.³⁵

Bu araştırmada en çok merak ettiğimiz er-revâfiz ifadesi ise, râfizî kelimesinin çoğulu olarak, hepsi de İslâm'ın inanç, siyaset ve amelî konularına dair farklı görüşleriyle temayüz eden bir topluluk ismi anlamında,³⁶ belki de bir tevafuk eseri olmak üzere ehl-i sünnet tabiri gibi yine on dört yerde³⁷ kullanılmıştır.

2.1. Râfizîleri Nitelemede Kullanılan Olumsuz İfadeler

el-Mebsût'ta Râfizîlerin fikhî görüşleri verilirken sekiz yerde bu grubun adı yalın olarak zikredilmiş, altı yerde ise onlardan söz ederken şu ifadeler kullanılmıştır: 1) Allah onlara bolluk vermesin!³⁸ 2) Yalandan sakınmayan, aksine mezhepleri yalan üzere kurulu iftiracı bir topluluk.³⁹ 3) Allah onların canını alsın! Onlar ehl-i kitâbın görüşünü alıyolarlar.⁴⁰ 4) Allah onlara lanet etsin!⁴¹

Râfizîleri nitelemek için kullanılan yukarıdaki ifadeler, görebildiğimiz kadarıyla, eserde başka hiçbir fırka için kullanılmamıştır. Acaba bu, sadece Serahsî'de olan bir durum mudur? Yoksa dönemin dilinde ve fıkıh kültüründe de var olan bir şey midir? Bunu görmek için araştırmamızı bu yönde sürdürmek gerekiyor. Fakat

³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 6/57.

³⁶ Bu anlamda klâsik literatürde kullanılan mezhep, ashâbu'l-makâlât, nihle ve fırka kelimeleri için bkz. İlyas Üzüm, "Mezhep", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004); Bekir Topaloğlu, "Fırka", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 2/62, 143; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 5/134, 160; Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 6/16; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 8/191-192; Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 9/10; Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 11/230; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 15/134; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 16/133; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 20/80; Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 24/45; Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 30/262.

³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 2/143: ولم ينكرها أحد من أهل العلم إلا الروافض لا بآراء الله فيهم.

³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 8/92: ولكن ما يذهب إليه الروافض مبنى على الكذب والبهتان. Benzeri bir ifade için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 30/262: ولكن ما يذهب إليه الروافض مبنى على الكذب والبهتان.

⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 11/230: أما الروافض قاتلهم الله تعالى فيأخذون يقول أهل الكتاب.

⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 15/134; Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 24/45: الروافض لعنهم الله.

bundan önce, bu olumsuz ifadelerle muhatap olan topluluğun kimliğinin netleştirilmesi için eserde bunların hangi görüşleriyle anıldığına bakmamızda yarar vardır.

Eserde er-revâfiz ismi anılarak onlara nispetle verilen görüşler şunlardır: Kabirleri dümdüz yapmak (terbî‘) sünnettir.⁴² Kur’ân’ın pek çok âyeti, Hz. Peygamber’in vefatından sonra kaybolmuştur.⁴³ Nisa 4/3’teki "mesnâ ve sülâse ve rubâ'" ifadelerinin zâhirine binaen dokuz kadını bir nikâh altında cem etmek câizdir.⁴⁴ Kadın hayız halinde iken yapılan boşama sonuç doğurmaz.⁴⁵ Sahabe'nin çoğu Hz. Ali'nin kılıcıyla Müslüman oldukları için, onun mevlâlisi sayılırlar.⁴⁶ Bir Müslüman'ın elinde iken İslâm'a girmiş bir gayr-i Müslim, onunla muvâlat akdi yapmamış olsa bile, onun âkilesine dahil olur; onun mevlâsı olur.⁴⁷ Zülfikar kılıcı, gökten Hz. Ali için indirilmiştir.⁴⁸ Yılan balığı haramdır.⁴⁹ Hz. Peygamber'in takkiye yapması câizdir.⁵⁰ Allah (c.c) Hz. Ali hakkında âyetler indirmiş, Hz. Peygamber de onun fazileti hakkında hadisler ve imameti hususunda da naslar söylemiştir. Ne var ki sahabe, hasetlerinden ötürü bunları gizlemiştir.⁵¹

Bu görüşlere bakılarak Serahsî'nin er-revâfiz kelimesiyle bugün Ca‘feriyye diye bildiğimiz mezhep mensuplarını kastetmiş olduğunu kesin olarak söylemek zordur. Çünkü bilindiği üzere Ca‘feriyye’yi sünnî mezheplerden ayıran görüşler bundan çok daha fazladır. Dolayısıyla eserde zikredilen bu az sayıdaki görüşe bakılarak bir mezhep tanımlaması yapılamaz. Üstelik o dönemde Ca‘ferî fıkhnın teşekkülü henüz tamamlanmış olmayabilir de. Fakat şu kesindir ki, *Mebûsût*’ta bu görüşleri okuyan bir Ca‘ferî, râfizî kelimesi ile kendisinin kastedildiğinde tereddüt etmez.

⁴² Serahsî, *el-Mebûsût*, 1989, 2/62.

⁴³ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1989, 5/134.

⁴⁴ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1989, 5/160.

⁴⁵ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1989, 6/16.

⁴⁶ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1989, 8/92.

⁴⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1989, 8/91.

⁴⁸ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1989, 10/9.

⁴⁹ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1989, 11/230; krş. Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Serahsî, *Mebûsût* (çev. Cevat Akşit) (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2018), 11/375; Bu eserde sazan balığı diye çevrilmiş olan “حريت” kelimesinin aslında “حريت” olduğunu sanıyorum.

⁵⁰ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1989, 24/45.

⁵¹ Serahsî, *el-Mebûsût*, 1989, 30/62.

Yukarıdaki görüşleri naklettikten sonra, Serahsî'nin *el-Mebsût*'ki fikhî tefekkürün dayandığı usulü ortaya koymak üzere ömrünün son yıllarında yazmış olduğu Usûl-i Serahsî diye maruf eserine baktığımızda, teravihin meşruiyeti konusu dâhil, onun Râfîzîlere bakışını biraz daha net olarak görme ve imkânına sahip olmaktayız. Râfîzîler, hevâlarına uyup sapmış olan kimselerdir. Bunlar, başka insanları da kendi sapkın düşüncelerine çağırırlarsa, dini konular söz konusu olduğunda bunların adalet sıfatları töhmet altında kalır. Bu nedenle de onların icmâya muhalefetlerinin hiçbir ehemmiyeti olmaz. Hz. Ali'nin hilafetine (meşhur hakem olayından sonrasını kastediyor olmalı) muhalefet eden Haricîler gibi, Râfîzîlerin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imametine muhalefetleri işte böyledir. Ehl-i ehvâ olup insanları buna çağırmayan bir kimse ise, Serahsî'nin "bana göre en doğrusu budur" dediği görüşe göre, hevâsını izhar etmiyorsa, onun icmâya muhalefeti geçerli; izhar ediyorsa geçerli değildir.⁵² Anlaşılan, Serahsî'nin revâfiz derken kastettiği kimseler, ehl-i ehvâ olup bunun propagandasını yapan veya propagandasını yapmasa da hevasına uygun davranışlarını gizlemeyen kimselerdir. Onların teravih namazının meşruiyetine olan muhalefetlerinin icmâya aykırı görülmemiş olması bu anlayışa mebni olmalıdır.⁵³

2.3. Râfîzîleri Nitelemeye Kullanılan Olumsuz İfadelerin Fıkıh Literatüründeki Yeri

Hanefî fıkıh kaynakları tarandığında, *Mebsût*'taki Râfîzîlere yönelik olumsuz dilin bu esere özgü olmadığını gösteren bazı verilerle karşılaşılmaktadır. Mesela Serahsî'den bir asır önce yaşamış Hanefî fakihî Cessâs (öl. 370/980), icmâ'dan söz ettiği bir yerde şöyle demiştir: "Her asrın insanların (ehl) ümmet olarak isimlendirilmesi, caizdir; bu isim, ümmetin başını ve sonunu içine alsın da. Ayrıca âyette müşebbihe gibi küfrü zâhir olan kimseler ile cebr görüşlerini açıkça söyleyenler ve böyle bilinenler icmâ konusunda dikkate alınmazlar (لا يعتد به). Hâricî ve Râfîzîler gibi fıkı zâhir olanlar da böyledir;

⁵² Bk. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436), 1/311 Râfîzîlere yapılan diğer atıflar için bk. 1/373; 2/69.

⁵³ Aslında konunun geldiği noktada irdelenmesi gereken bir husus daha önümüze çıkmaktadır. Teravih konusunda oluşan icmâ, bunun azimet türü müdür yoksa ruhsat türü mü? Tebliğin uzaması sebebiyle bu konuyu inceleme imkânı bulamadığım için işaret etmekle iktifa ediyorum.

icmânın gerçekleşmesi konusunda onların da bir ehemmiyeti yoktur. Bu hususta fıskı fiil yoluyla işleyenle itikat etmekle işleyen arasında fark yoktur (...). Nassı reddederek kâfir olan kimse ile nassı tevîl ederek fâsik olan arasında da fark yoktur."⁵⁴ Hanefî fıkıh usulünün mütekaddimîn dönemi birikimini en başarılı şekilde işlemiş ve mütehhirîn dönemine de yön vermiş iki müelliften biri olan Pezdevî de, imamet konusundaki görüşleri sebebiyle Râfizîlerin, adalet vasıflarını kaybeden kimseler olduklarını söylemiştir.⁵⁵

Râfizîlere yapılan atıflar, muahhar Hanefî kaynaklarda devam etmiştir. Meselâ, Hanefî literatüründe mütun-i selâse'den biri sayılan *Muhtasaru'l-Kudûrî'nin* şerhi *Cevhere*'de, "Râfizîler'in mezhebine göre (abdest ayetinde) ayaklar başa atfedilerek mecrûr okunur ve bu kıraatle delil getirilerek (ayaklar yıkanmayıp) mesh edilir"⁵⁶ denilmiştir. Mütun-i erbaa'dan *Kenzü'd-dekâik*'in şerhi *Tebyînü'l-hakâik*'te, söz konusu âyetin "ve ercülüküm" şeklinde cer ile okunmasına istinaden, bazı insanların abdest alan kişinin yapması gereken şeyin ayakları mesh etmekten ibaret olduğu görüşünde oldukları söylenmiş, bu şerhin Şelebî tarafından yazılan hâşiyesinde bu görüşte olan kimselerin Râfizîleri oldukları belirtilerek *Mi'râcû'd-dirâye* adlı eserden şu ibare ile istişhadda bulunulmuştur: "Râfizîler'in mezhebine göre mesh, ayağın görünen kısmına ve ökçelere kadar parmaklara yapılır; yıkamak ise caiz değildir."⁵⁷

Râfizîlere yönelik olumsuz dil konusunda *el-Mebsût*'taki ifadeleri muahhar Hanefî kaynaklarda, pek göremesek de, Râfizîler'in,

⁵⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981) Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1412), 111

مَنْ أَهْلَ كُلِّ عَصْرٍ جَائِزٌ أَنْ يُسْمُوا أُمَّةً وَإِنْ كَانَ الْإِسْمُ قَدْ يُلْحَقُ أَوَّلَ الْأُمَّةِ وَأَجْرَهَا وَفِي الْآيَةِ دَلَالَةٌ عَلَى أَنَّ (مَنْ ظَهَرَ كُفْرَهُ نَحْوَ الْمُشْتَبِهَةِ بِهِ؟ وَمَنْ صَرَخَ بِالْجَبْرِ وَعُرِفَ ذَلِكَ مِنْهُ، لَا يُعْتَدُّ بِهِ فِي الْإِجْمَاعِ. وَكَذَلِكَ مَنْ ظَهَرَ فِسْقُهُ لَا يُعْتَدُّ بِهِ فِي الْإِجْمَاعِ، مِنْ نَحْوِ الْخَوَارِجِ وَالرَّوَافِضِ وَسَوَاءٌ مَنْ فَسَقَ مِنْ طَرِيقِ الْفِعْلِ أَوْ مِنْ طَرِيقِ (الْإِعْتِقَادِ... وَلَا يَخْتَلِفُ فِي ذَلِكَ حُكْمٌ مَنْ فَسَقَ أَوْ كَفَرَ بِالتَّأْوِيلِ أَوْ بِرَدِّ النَّصِّ

⁵⁵ Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089), *Usûlü'l-Pezdevî* (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1403), 539.

⁵⁶ Ebu Bekr b. Muhammed Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1/22.

⁵⁷ Bk. Fahrüddin Osman b. Ali Zeyla'i, *Metnü tebyîni'l-hakâik Şerhu Kenzi'd-dekâik* (Pakistan: Mektebetü İmdâdiyye, ts.), 1/3.

bu kaynaklarda Şîî-Câferîler olarak tecessüm ettiğini söylemek mümkündür.⁵⁸

Daha çok şiirleri toplayan dîvan'larda ve tarihte önemli bir yer edinmiş olan şahısların biyografilerine yer veren genel tarih ve ricâl kitaplarında görülebilen "lâ bârekellah fi" ifadesinin anlamı konusunda fıkıh literatürünün fetva türünde ilginç bir ayrıntı yer almaktadır. Karısına hitaben "bana kötü söz söylersen, boş ol"⁵⁹ demiş olan bir kimsenin karısı, kocasına dönerek "lâ bârekellahü fik" dese, kadının bu sözüyle talak vaki olmaz, deniliyor. Yine bir kimsenin kölesi konusunda "sana sövsem, onun kölesi azat olsun"⁶⁰ demiş olan kimse de o şahsa dönerek "lâ bârekellahü fik" demiş olsa onun bu sözüyle kölenin azadı gerçekleşmez denilip açıklamasında da bu ifadenin şetm olmadığı söyleniyor. Ancak bu söz, "ne sen, ne ailen, ne malın! (Allah hiçbirine bereket vermesin!) diye ağırlaştırılarak söylenmiş olsa, o zaman bunun şetm sayılacağı ve söz konusu olan talak ve i'tak tasarruflarının sonuç doğuracağı belirtiliyor.⁶¹ Bunlardan anlaşılan "la bârekellah" ifadesi bir başkasını kötüleme anlamında ağır bir ifade değildir. Ancak fıkıh kitaplarındaki belli tasarruflar bağlamında sonuç doğurup doğurmaması bakımından ele alınmış olan bu ifadenin klasik Arapça'da yaygın olan beddualar arasında bulunmasa⁶² da iyi bir dua olmadığına şüphe yoktur.

Klasik literatürde daha yaygın bir kullanıma sahip olan "le'anehümullah" ve "kâtelehümullah" ifadelerinin, "Allah onları rahmetinden uzak etsin!" gibi anlamlarda daha çok Yahudilerin ve Allah'ın yarattığı şeke (fitrata) müdahale edenlerin, hülle yapmak ve

⁵⁸ Râfizîliğe Osmanlı Devleti'nde nasıl bakıldığını görmek için bk. Sayın Dalkıran, "Rafizîlerle İlgili Ebusuûd Efendiye Nispet Edilen Bir Risâleye Tahlili Bakış", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 25 (2004), 461-479.

⁵⁹ *el-Fetâvâ 'l-Hindiyye* (Dâru'l-Fikr, 1411), 2/443: *إِنْ شَتَمْتَنِي فَأَنْتَ طَالِقٌ*.

⁶⁰ *el-Fetâvâ 'l-Hindiyye*, 2/132: *رَجُلٌ قَالَ لِغَيْرِهِ إِنْ شَتَمْتَنِي فَعَبْدُهُ حُرٌّ*.

⁶¹ bk. *el-Fetâvâ 'l-Hindiyye*, 2/132.

⁶² Bu kanaatimin genel literatür taraması yanında özellikle şu iki makaleye dayandığımı belirtmek isterim: M. Faruk Toprak, "Klasik Arapça'da Kullanılan Bellibaşlı Dua, Beddua ve Temenniler," *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler* II/2 (2000), 123-152; Nesrişah Saylan, "Kur'ân'da Beddua", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XXVI/1 (2016), 125-135.

yaptırmak gibi haramları işleyenler için kullanılmış olduğu görülmektedir.⁶³

Netice:

Erken dönem siyasi ve itikadi tartışmaların izlerini taşıyan klasik dönem fıkıh kitaplarının eleştiri kültürü ve tahammül ahlakı açısından sorgulanmasını amaçlayan ve Serahsî'nin (öl. 483/1090) *el-Mebsût*'undaki teravih namazının meşruiyeti ile ilgili ibaresinin tahlilini konu edinmiş olan tebliğimizde söylemek istediklerimizi nihai olarak özetle şöyle ifade edebiliriz:

1. Teravih, Şîî fıkıh mezheplerinden hem Zeydilik'te hem de Ramazan nafileleri adıyla Ca'ferilik'te de var olan ancak cemaatle kılınması her iki mezhepte de meşru görülmeyen nafile bir namazdır. *Mebisût*'un kaynaklarında da adına sadece cemaatle kılınması mekruh olmayan nafile namazlar arasında tesadüf edilebilen bu namazın meşruiyeti konusunda icma-ı ümmetin varlığından söz edilmesi, Râfizîler'in buna muhalefet eden yegâne topluluk olarak sunulması ve eserin birçok yerinde, Hanefî geleneğinde genellikle Ca'ferilikten ayrı tutulmamış olan bu topluluktan söz edilirken "lâ bârekellâhü fihim", "kâtelehümullah" ve "le'anehümullah" gibi olumsuz ifadelerin kullanılmış olması, bizce eserin eleştiri kültürü ve tahammül ahlakı açısından gözden geçirilmesini haklı kılan önemli hususlardır.

2. Bugün teravih diye bildiğimiz namaz aslında Ramazan gecelerinde daha büyük önem arz eden gece namazıdır. Hz. Ömer zamanında, kanaatimizce, idari bir düzenleme mahiyetinde başlamış olan düzenli ve devamlı olarak cemaatle kılma uygulaması, Hanefî fıkıhının oluşum dönemiyle aynı zaman dilimini paylaşan Emevîlerle Abbâsîlerin ilk dönemlerinde devam ederek artık teravih diye isimlendirilen yeni bir şekle dönüşmüş; ancak bu uygulama ilk iki halife başta olmak üzere sahabe uygulamasına (icmâsına) itiraz ederek kendisine alan açmaya çalışan Şîîliğin güçlendiği dördüncü asırda sünnî-şîî çatışmasının yaşandığı problemler alanlardan biri olmuştur. Sünnî refleksin güçlü olduğu bir dönemde eserini yazmış olan İmam Serahsî, bu problemi, o zamana kadar oluşan Sünnî telakkiyi icmâ-ı ümmet gibi güçlü bir delille formüle ederek en azından Sünnî dünya

⁶³ Saylan, "Kur'ân'da Beddua", 126, 128.

nezdinde çözme imkânı bulmuştur. Bu uygulamaya bid'ât diyen Şiîlerin muhalefeti ise ki onlardan Râfizîler diye söz edilmekteydi, onların ehlü'l-ehvâ'dan olmaları sebebiyle icmâ-ı ümmetin tahakkukuna mani görülmemiştir.

3. Söz konusu ibarede açıkça belirtildiği üzere, teravihin meşruiyeti konusundaki görüş, *Mebisû't*'un temel kaynaklarının müellifi Muhammed eş-Şeybânî'ye (öl. 189/805) ait değildir. Bunun farkında olmasına rağmen Serahsî'nin, başkaları tarafından dile getirilmiş olan bu görüşü kaynak belirtmeksizin nakletmekle kalması, sonraki Hanefi gelenekte de bunun tartışılmamış olması klasik dönem İslâm düşüncesini etkileyen sünnî-şîî kutuplaşmasının bir yansıması olarak görülebilir.

4. Kendi bilim alanındaki önemi tartışmasız olan bu Hanefi klasiğindeki Râfizîlere yönelik olumsuz tutum, eleştiri kültürüne ve tahammül ahlaki açısından kendi tarihsel bağlamı içinde izah edilebilir olsa da, günümüzün akademik dil ve etiği, İslâm dünyasının sosyal birlik ve bütünlük ihtiyacı açısından savunulamaz.

5. Genel olarak dini klasiklere büyük bir teveccüh bulunduğu günümüzde bu türden eserler üzerine yapılan akademik çalışmalar, bunların sadece tahkiki, tercümesi ve bilim alanına katkısı gibi yönlerini incelemekle sınırlı kalmamalı; bunların bilimsel etik, eleştiri ve tahammül ahlaki açısından değerlendirmesini de kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

Kaynaklar

Akoğlu, Muharrem. “Büveyhîler’in Mezhebî Eğilimleri/Politikaları Üzerine”. *Bilimname* 123-138 (Şubat 2009), XVII.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605). *Fethu bâbi'l- 'inâye bi-şerhi'n-nukâye*. Beyrut, ts.

Billâh, Ahmed b. el-Hüseyn b. Hârûn ez-Zeydî el-Alevî et-Tâlibî (öl. 411/1021) el-Müeyyed-. *Şerhu't-tecrîd*. Merkezü'l-Buhûsi ve't-Turâsi'l-Yemeniyye, ts.

Billâh, Yahyâ b. Hamza b. Alî b. İbrâhîm el-Hüseynî el-Alevî et-Tâlibî (öl. 749/1348) el-Müeyyed-. *el-İntisâr ala ulemâi'l-emsâr*. Müessesetü'l-imâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1425.

Cessâs, Ebü Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1412.

- Cici, Recep. “Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III/5 (2005), 215-248.
- Çeker, Orhan - Bozbaş, Fatıha. “Fıkıh Havzalarına İlişkin Bir Deneme”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 1-50.
- Dalkıran, Sayın. “Rafizîlerle İlgili Ebussuûd Efendiye Nispet Edilen Bir Risâleye Tahlili Bakış”. *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 25 (2004), 461-479.
- Eyyüp Said Kaya. “Mütekaddimîn ve Müteehhirîn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/189-190. İstanbul, 2006.
- Gufrânî, Ali. “Maveraünnehir’de Şiiliğin Tarihi: Sâmânîlerin Çöküşünden Moğolların Gelişine Kadar (616-1219)”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 221-237.
- Güner, Ahmet. “Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik”. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XII (1999), 47-72.
- Haddâd, Ebu Bekr b. Muhammed. *el-Cevheretü'n-neyyire*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Hâdî-İlelhak, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım el-Hasenî ez-Zeydî (ö. 298/911). *Câmi'u'l-ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*. 2 Cilt. Yemen: Mektebetü't-Türâsî'l-İslâmî, 1424.
- Hakyemez, Cemil. “Ehl-i Sünnet’in Şiilik Algısında Temel Etkenler”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* VI/2 (Güz 2013), 173-194. - “Sünnî-Şii İlişkilerinde Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslâm Dünyasının Geleceği*. 89-124. İNSAMER, ts.
- Hamîdullah, Muahmed. “Serahsî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Humeyni. *Tam İlmihal*. İstanbul: Kevser, 2003.
- İbn Âbidîn. *Reddül-muhtâr*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi-t-târih*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407.
- İbnü'l-Murtazâ, el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (öl. 840/1437). *Kitâbu'l-ezhâr*. San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, ts.
- Karadağ, Bekir. “Hz. Ömer’in Teravih Namazıyla İlgili Uygulamasının Fakihlerin İhtilafındaki Rolü”. *Muş Alparslan Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3(1) (Haziran 2020), 2-15.
- Kaya, Eyyüp Said. “el-Mebsût”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/214-216. Ankara, 2003.
- Keskin, Mehmet. *Caferi İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Keskin, Süleyman. *Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfi Adlı Eserinin Kitabı's-Salât Bölümünün Tahkiki*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2008.
- Molla Husrev. *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Ğureri'l-hükkâm*. 2 Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2017.

- Muhakkık el-Hillî. *Şerâiu'l-İslâm fî mesâili'l-helâl ve'l-harâm*. Tahrân: İntişâratü İstiklâl, 2. Basım, 1403.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfızî, Mühlid ve Ehl-i Bid'at Deyimlerine Dair Bazı Düşünceler". *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi*. 507-520. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devrî Şîî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*. Endülüs, 2019.
- Öz, Mustafa. "İbnü'l-Murtazâ". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Pezdevî, Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089). *Usûlü'l-Pezdevî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1403.
- Salahuddin, Muhammed. *Tahkîku kısmi'l-ibâdât min mahtûtî'l-Kâfi fî furûi'l-Haneîyye li'l-imâm Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Hâkim eş-şehîd*. Sudan: Ümmü Dermân el-İslâmiyye, Master Tezi, 2000.
- Saylan, Nesrişah. "Kur'ân'da Beddua". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* XXVI/1 (2016), 125-135.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- *Mebsût (çev. Cevat Akşit)*. 31 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 4. Basım, 2018.
- *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436.
- Şeybânî, Muhammed eş-. *el-Asl*. Katar: Dâru İbni Hazm, 1. Basım, 1413.
- Şimşek, Murat. "Mezhlepleşme Sürecinde Hanefilik: Coğrafi Yapı ve Fakihler Arası Sosyal Ağ Bağlamında Bir İnceleme". *Uluslararası İmam-ı Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku Sempozyumu Tebliğleri, 7-8 Mayıs 2015 = International Ebu Hanîfa and Cohabitation Law Symposium*, 247-261.
- Topaloğlu, Bekir. "Fırka". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/35. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Toprak, M. Faruk. "Klasik Arapça'da Kullanılan Bellibaşlı Dua, Beddua ve Temenniler". *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler* II/2 (2000), 123-152.
- Usta, Aydın. "Sâmâniler". *İslâm Ansiklopedisi*. 36/64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Üzüm, İlyas. "Mezhlep". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/526-532. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Zeyla'i, Fahrüddin Osman b. Ali. *Metnü tebyîni'l-hakâik Şerhu Kenzi'd-dekâik*. Pakistan: Mektebetü İmdâdiyye, ts..